

2. Čo je demokracia?

Demokracia je rôzna od krajiny ku krajine, od doby k dobe. Pred sto rokmi prebiehala diskusia o univerzálnom systéme hlasovania pre mužov a hlasovanie žien sa zdalo byť nemysliteľné. Dnes sa zdá nevysvetliteľné, že bol taký čas, keď ženám nebolo povolené hlasovať a bohatý muž mohol mať viac hlasov ako chudobný muž. To isté sa udeje s referendumom. Príde čas, keď si nikto nebude pamätať predošlú dobu, v ktorej ľuďom nebolo umožnené rozhodovať o svojom osude priamo.

Demokracia sa vyvíja. Čo je – pri rozmanitosti foriem demokracie v rôznych krajinách – v súčasnosti základnou charakteristikou demokracie? Čo umožňuje odlíšiť demokraciu od nedemokracie? Diktátor, ktorý sám seba nazýva „demokratickým“, je stále diktátorom. Musia tu byť objektívne kritériá, ktoré umožnia rozlíšenie možným. Vcelku tieto kritériá voláme „archeotyp“ (pratyyp) demokracie.

Hľadáme archeotyp

Demokracia znamená „vládu ľudí“. Existuje, prirodzene, veľa iných foriem „vlády“ alebo štátnej moci. V oligarchii napr. vládne malá elitná skupina. V timokracii vládnu bohatí. V teokracii sa predpokladá, že moc vykonáva boh.

Pojem „demokracia“ nadobudol oveľa kladnejšie prijatie v 20. storočí. Skutočne sa všetky štáty odvolávajú takým alebo onakým spôsobom na demokratický ideál, dokonca aj vtedy, keď ich režim je totalitný. Demokracia prevláda prinajmenšom na ideálnej rovine. Veci boli iné v 18. storočí. „Demokrat“ bolo frekventovaný pojem na zneužitie.

Pretože štátna moc sa vyjadruje pomocou legislatívy, „demokracia“ znamená, že ľudia robia zákony. V demokracii zákony odvodzujú svoju autoritu od skutočnosti, že ich ľudia schvaľujú jedným alebo druhým spôsobom. Legislatívna moc v oligarchii závisí od súhlasu menšiny a v teokracii od božieho pozhennania. V demokracii niet vyššej autority než je ľud.

Zákon ukladá povinnosti nie na ľudí ako celok, určite však na jednotlivých občanov. Od individuálnych členov spoločnosti sa očakáva uznať autoritu zákona, pretože oni mali v zásade možnosť pomôcť tvoriť zákon. Takto sme dospeli ku koncepcii Jeana-Jacquesa Rousseaua „spoločenská zmluva“: legislatíva je výsledkom spoločenskej zmluvy medzi rovnými a zodpovednými občanmi. V demokratickom prístupe zákon je iba vtedy legitímny, keď tí, ktorí majú dodržiavať zákon, majú tiež možnosť prispievať k tvorbe tohto zákona.

Ku koncepcii „spoločenskej zmluvy“ sa najlepšie pristupuje „negatívne“, takpovediac procesom eliminácie. Ak moc legislatívy nie je odvodená od božej moci, od šľachty, od majiteľov pôdy, peňazí alebo poznania, potom spoločenská zmluva je jedinou zostávajúcou možnosťou. Zákony odvodzujú svoju autoritu od skutočnosti, že existujú dobrovoľné zmluvy medzi členmi legálnej komunity.

Politici často odkazujú na „spoločenskú zmluvu“ ako na dohodu medzi občanmi a politikmi. Kontrakt je, hovorí sa, obnovený každými voľbami. Filozof Thomas Paine však toto tvrdenie vyvrátil v *The Rights of Man* (1791): „Pokladalo sa za značný pokrok smerom k ustanoveniu zásad slobody tvrdiť, že vláda je v súlade medzi tými, čo vládnu a tými, čo sú ovlá-

daní; avšak to nemôže byť pravda, pretože to dáva akciu pred príčinu; keďže ľudia tu boli ešte pred existenciou vlády, nutne tu musel byť čas, keď vlády neexistovali, a preto tu nemohli pôvodne byť žiadne vlády, aby vytvorili takúto zmluvu. Skutočnosť musí byť taká, že jednotlivci samotní, každý za svoju osobu a so suverenitou vstúpili do vzťahu navzájom tak, aby vytvorili vládu: a toto je jediný postup, ako mali vlády oprávnenie vzniknúť“ (Paine, 1791, 1894, časť 2, str. 309). „Spoločenská zmluva“ je preto kontrakt medzi občanmi a politický systém z toho iba následne vzniká.

Ako môžu občania uzavrieť spoločenskú zmluvu so sebou navzájom? Pochopiteľne, musia sa stretnúť, diskutovať o nej a odsúhlasit ju. Takto vzniká prvá osobitná inštitúcia demokratického stretnutia: verejné zhromaždenie.

Tieto verejné zhromaždenia sú tiež historickou realitou. V niektorých malých komunitách, napríklad v Spojených štátoch a vo Švajčiarsku, verejné zhromaždenia majú úlohu dodnes (pozri 2-1). Je jasné, že verejné zhromaždenie ako také nemôže fungovať v modernom konštitučnom štáte s miliónmi občanov. Zároveň však verejné zhromaždenie stále poskytuje prvotný praktický príklad demokratického ideálu. Preto posúďme najprv základné charakteristiky demokratického verejného zhromaždenia.

Zásady verejného zhromaždenia

Niektoré zásady existujú v každom demokratickom verejnom zhromaždení.

Zásada rovnosti

Zásada rovnosti predstavuje základ verejného zhromaždenia: všetci dospelí (v zmysle svojprávnosti) členovia spoločenstva sa môžu zúčastniť na verejnom zhromaždení a majú rovnakú váhu v rozhodovaní.

Nie je ľahké postaviť zásadu rovnosti na pozitívnom princípe. Je však veľmi ľahké postaviť zásadu rovnosti negatívnym spôsobom. Koniec koncov, demokratický ideál je postavený na základnom princípe, že nejestvuje vyššia autorita ako sú ľudia. Zásada takto definovaná znamená, že veci sa javia ako rovné. Ak niekto zo zúčastnených má väčšiu váhu hlasu než iní pri rozhodovaní jedine z dôvodu, kým je, opäť sa nachádzame v oligarchii.

Každý hlas dospeljej osoby má teda rovnakú váhu. Dejiny demokracie v 20. storočí boli predovšetkým bojom o túto zásadu. Boj bol vedený najmä na troch frontoch: univerzálny systém jedného hlasu (v ktorom každá osoba bez ohľadu na majetok, vek alebo kompetenciu má rovnaký hlas); právo žien hlasovať a právo hlasovať bez ohľadu na odlišné biologické vlastnosti (napr. volebné práva pre farebné obyvateľstvo Južnej Afriky).

Právo na iniciatívu

Právo na iniciatívu znamená, že každý člen verejného zhromaždenia má rovnaké právo na predloženie návrhov. Preto program verejného zhromaždenia nie je daný elitou.

Právo na iniciatívu nie je nič iné, než aplikácia princípu rovnosti. Neznamená to však, že predloženie návrhu nemôže

byť viazané pravidlami. Takéto pravidlá by napríklad mohli určiť, že návrh musí byť predložený 14 dní pred stretnutím, alebo že návrh musí podpísať najmenej sto členov pred stretnutím. Zásadné je, že pravidlá platia pre každého.

Pravidlo väčšiny

V ideálnom prípade je jednomyselnosť: každý súhlasí s návrhom. Jednomyselnosť však nie je obyčajne dosiahnuteľná. Je to dôvod na používanie pravidla väčšiny. Je dôsledkom zásady rovnosti a vychádza z túžby minimalizovať neporiadok: použitím pravidla väčšiny sa dosahuje najmenší počet neuspokojených ľudí. Mohlo by sa tiež namietat, že ktorékoľvek iné riešenie než pravidlo väčšiny je spojené s odmietaním pravidla rovnosti. Napokon, ak pracujeme s kvalifikovanou väčšinou (napr. dvojtretinovou), menšina môže odmietnuť želania väčšiny – napríklad ak 60 % chce možnosť A a 40 % chce možnosť B.

Pravidlo väčšiny má svoju existenčnú dimenziu. Prijatím tohto pravidla uznávame ľudské nedostatky. Existencia menšiny ukazuje, že diskusia a proces tvorby chápania bol neúplný. V tom istom čase pravidlo väčšiny nám pripomína skutočnosť, že demokracia musí byť vždy vnímaná ako historický proces. Dnešná menšina môže byť zajtra väčšinou. Väčšina nových myšlienok sa pôvodne stretla z odporom a odmietaním, ale neskôr môžu byť všeobecne prijaté. Pravidlo väčšiny môže skutočne fungovať ako jediné dobré len vtedy, keď je dostatočne pochopené v spoločnosti alebo komunite v historických súvislostiach. Keď rozhodnutie väčšiny proti menšine chápe väčšina ako absolútny „triumf“ mimo každej historickej perspektívy, trpí kvalita demokracie.

Pravidlo väčšiny je v rozpore so všetkými elitárskymi tendenciami. Autoritatívne hnutia nikdy neuznávajú pravidlo väčšiny. Vždy pretláčajú jednu alebo inú predstavu „avantgardy“ – alebo tak, že môžu presadzovať svoju vôľu voči väčšine. Leninovci budú hovoriť o vedúcej úlohe komunistickej strany a o diktatúre proletariátu. Národní socialisti sa zamerajú na elitu založenú na rasových črtách. Náboženský fundamentalisti budú odmietat rovnaké práva pre ženy a disidentov, aj keď predstavujú väčšinu.

V zmenšenej, ale v stále veľmi reálnej podobe tento elitársky princíp existuje aj medzi podporovateľmi takzvanej zastupiteľskej demokracie. Dewachter (1992, str. 70) to označil nasledovne: „Podľa základného konceptu ´parlamentnej demokracie´ sú rozhodnutia vykonané vybraním „filozofov – kniežat“. Vzorka zástupcov je zvolená ľuďmi tak, aby reprezentatívne zodpovedala celému územiu. Zvolení členovia však už nie sú reprezentatívni; nie sú priemerom, ale sú najlepší. Parlament je zhromaždenie „najlepších z národa“. Bývalý minister spravodlivosti Spolkovej republiky Nemecko Thomas Dehler to vyjadril nasledovne: „Podľa mňa je nepochopením podstaty demokracie veriť, že parlament je vykonávateľom vôle ľudí. Myslím si, že podstatou zastupiteľskej demokracie je niečo úplne iné: je to vskutku parlamentná aristokracia. Členovia parlamentu majú povinnosť a príležitosť konať s lepším prehľadom, najlepším poznaním, než má jednotlivý občan“ (Dewachter, 2003, str. 30).

Za toto čisté vyjadrenie elitárskej idey dostal Dehler pochvalu nielen od kresťanských demokratov, ale tiež od liberálov a socialistov. Na rozdiel od totalitných systémov v tejto súvislosti v čisto parlamentnom systéme teda elita musí dostať formálnu väčšinu od ľudu. To, čo spoločné majú čisto parlamentný a totalitný systém je, že umožňujú prijímať zákony proti vôli väčšiny ľudí.

Mandátové pravidlo

Trvalá jednomyselnosť je v demokracii nedosiahnuteľná. To je dôvod, prečo je pravidlo väčšiny „pravzorom“ demokracie. Zostáva tu však ešte ďalší problém. Univerzálna účasť na demokratických rozhodovacích procesoch bude tiež nedosiahnuteľná. Vždy bude existovať časť členov komunity, ktorá sa nebude chcieť zúčastniť na rozhodovaní v niektorých otázkach: pretože nemajú čas, pretože veria, že majú nedostatok poznania, alebo pretože majú iné dôvody tak nekonať. Takže k pravidlu väčšiny je pridané pravidlo mandátové: tí, čo sa nezúčastnili na verejnom zhromaždení, sú pokladaní za takých, čo dali mandát tým, čo sa zúčastnili.

Pravidlu mandátu nemožno predísť uložením povinného hlasovania alebo povinnou účasťou (navyše takáto povinná prítomnosť je neželaná; pozri vložku 6-2). Dokonca ak aj zákon určí, že všetci členovia komunity sa musia zúčastniť na verejnom zhromaždení, vždy musí byť usporiadanie pre tých, ktorí si nectia povinnosť. Rozhodnutia verejného zhromaždenia budú vždy záväzné aj pre neprítomných.

Takýto mandátový princíp nemá nič spoločné s rozdielom medzi zastupiteľským rozhodovaním a rozhodovaním v priamej demokracii. Mandátový princíp je priamym dôsledkom skutočnosti, že podľa definície sú zákony platné pre každého v komunite. Inými slovami, nemôžem odmietnuť, že zákony sú uplatňované na mňa osobne použitím argumentu, že som nebol pri vzniku zákona. Vzdaním sa účasti na rozhodovaní o zákone som automaticky pokladaný za toho, ktorý dal mandát tým, ktorí skutočne rozhodli. Bez tohto princípu by sa každý jednotlivec mohol vyňať z uplatňovania zákonov podľa vlastného uváženia.

Pri rozhodovaní priamou demokraciou pomocou verejného zhromaždenia – z formálnej perspektívy – je potrebné vždy vykonať dve rozhodnutia:

1. rozhodnúť o mandáte: každý občan rozhoduje o tom, že buď sa osobne zúčastní „ad hoc“ na parlamente, ktorý bude rozhodovať, alebo že splnomocní spoluobčanov (čo sa stane neúčastou),
2. verejné zhromaždenie vykoná rozhodnutie o diskutovanej otázke.

Od verejného zhromaždenia k referendu

Potiaľ sme sústredili nevyhnutné prvky pre fungovanie verejného zhromaždenia a ktoré môžeme pokladať za prvky „pravzoru (archeotypu) demokracie“:

- zásada rovnosti,
- zásada suverenity ľudu (nie vyššia autorita než ľudia),
- pravidlo väčšiny,
- mandátové pravidlo.

Verejné zhromaždenie nie je v modernom demokratickom štáte, mimo miestnej úrovne, praktické. To však nie je problém. Verejné zhromaždenie ako typ demokracie môže byť ľahko odložené. Podstatné je, že základné prvky archeotypu demokracie sa zachovávajú. Verejné zhromaždenie je jedna z možných ukážok základov archeotypu.

Verejné zhromaždenie má svoje limity. Za určitú veľkosť námestie mesta sa prosto stáva primalým. Výsledkom je, že verejná debata sa musí uskutočniť inou formou: pomocou médií, miestnych stretnutí a pod.. Rozprava potrvá dlhšie a bude mať menej priamu povahu. Toto je väčšmi výhodou, než krokom späť. Je viac času na konzultácie, viac prílež-

tostí rozpoznať falošné argumenty. Navyše nebudeme viac hlasovať zdvihnutím rúk, ale v „súkromí“ volebného priestoru. Tento typ tajného hlasovania je nepopierateľne veľkou výhodou: každý môže vyjadriť svoju mienku slobodne, bez sociálneho tlaku.

Prostredníctvom týchto dvoch zmien sa ľudové zhromaždenie mení na referendum. Referendum je vo svojej podstate ľudovým zhromaždením, na ktorom sa však jeho účastníci už fyzicky nestretávajú. Zároveň však referendum iniciované občanmi má ešte stále základné vlastnosti ľudového zhromaždenia: princíp rovnosti, právo iniciatívy, pravidlo väčšiny a princíp mandátu.

Je zaujímavé, že ak sa obzrieme do histórie – platí to najmä pre Švajčiarsko – k prechodu z ľudového zhromaždenia na referendum došlo tiež z iniciatívy verejnosti: „Vo veľa kantónoch sa referendum a iniciatívy považovali za prijateľnú náhradu riadnych priamych komunálnych zhromaždení, tzv. „Landsgemeinden“ kantónu. Rast populácie neskôr prakticky znemožnil, aby sa ľudové zhromaždenia konali tak ako dovtedy. V niektorých kantónoch, ako Schwyz a Zug, v r. 1848 bola náhrada okamžitá a priama, referendum bolo zavedené okamžite po zrušení Landsgemeinde (Kobach, 1994, str. 100-101).

Zastupiteľská demokracia

Vlastné referendum v sebe však tiež skrýva isté obmedzenia. Nemôžeme usporiadať referendum ohľadne akejkoľvek otázky: náklady na priame rozhodovanie spoločnosti sú na to príliš vysoké. Nielenže každé referendum stojí veľa peňazí, ešte dôležitejšie je, že každé referendum vyžaduje od občanov, aby mu venovali isté úsilie a čas: musia vynaložiť úsilie pri zvažovaní najlepšej odpovede na položené otázky a následne aj prísť vyjadriť svoju mienku.

Prirodzene, preťaženie občania sa môžu hlasovania v referende zdržať a tým vlastne posunúť mandát tým, ktorí sa na hlasovaní zúčastnia. Tento postup sa však nedá použiť, ak sa o účasť zaujíma príliš málo ľudí. Je absurdné organizovať národné referendum o otázke, ku ktorej by sa vyjadrovala iba hŕstka voličov. Nielenže ľudové zhromaždenie bude v takom prípade nepoužiteľné, ale dokonca aj systematické použitie referenda sa stane neuskutočiteľné.

Treba preto nájsť iné riešenie. Základnou otázkou v tomto kontexte je: kedy je referendum nevhodnou metódou na prijímanie rozhodnutí a kto teda potom tie rozhodnutia prijme? Mandátny problém v súvislosti s referendom sa obvykle vyrieši sám: tí, ktorí majú právo voliť a ktorí sa reálne volby zúčastnia, majú mandát spoločnosti. Pretože každý sa môže slobodne rozhodnúť, či mandát prijme alebo nie, neporušuje sa tým princíp rovnosti. Ale komu bude udelený mandát, ak k referendu nedôjde?

Zastupiteľská demokracia je v podstate technikou riešenia mandátneho problému. Zastupiteľskú demokraciu je potrebné uplatniť, ako náhle prejaví občania malý alebo žiadny záujem zúčastniť sa na rozhodnutí, ktoré musí tak či tak byť prijaté. Náklady spoločnosti na referendum usporiadané pri každej otázke alebo problému sú, v istom čase a podľa občanov samotných, príliš vysoké v pomere k demokratickým prínosom (priamej možnosti každého občana rozhodovať). Z tohto dôvodu občania už po niekoľko rokov volia stály parlament, ktorý získa mandát prijímať rozhodnutia vzhľadom na všetky záležitosti, o ktorých občania nechcú rozhodovať priamo. Voľba parlamentu je teda zvláštnym druhom rozhodnu-

tia priamej demokracie: občania rozhodnú o tom, kto bude rozhodovať a na základe akých podmienok, o otázkach, pre ktoré chcú ľudia mandát na rozhodovanie postúpiť.

Mandát, ktorý získa parlament, je teda zvláštnym prejavom mandátu udeleného činným voličom v priamom demokratickom rozhodovaní celou komunitou. V priamom demokratickom rozhodovaní (v referende) činní voliči vytvoria niečo ako obrovský ad hoc parlament, ktorý má mandát rozhodnúť o danej otázke. Jediný rozdiel medzi zastupiteľským rozhodovaním (hlasovaním v parlamente) je, že parlament získal svoj mandát nejaký čas pred hlasovaním a mandát získal na špecifické časové obdobie. Je zrejme, že toto oddelenie poverenia a rozhodovania nemá zásadný význam. Je však potrebné pochopiť, že parlament a komunita voličov v referende vychádzajú z rovnakého základu ako logicky, tak aj z formálnej stránky.

Vzťah medzi rozhodovaním v referende a parlamentným rozhodovaním

Zavedenie zastupiteľského parlamentu vyvoláva nový problém. Ako zistíme, o čom by občania naďalej radšej rozhodovali priamo?

Stúpenci čisto zastupiteľského systému majú odpoveď pripravenú. Argumentujú, že parlament má rozhodovať o všetkom a odmietajú referendum. Takýto prístup veľmi poškodzuje princíp toho, že vláda bola zvolená ľudom, a teda je aj poriadok jeho vôlei, jeden zo základných princípov obsiahnutých v archeotype demokracie. V čisto zastupiteľskom systéme je opäť možné prijímať zákony, ktoré vyhovujú špičke, ale ktoré odmieta väčšina. Ako náhle je zvolený parlament, môže konať slobodne proti vôli väčšiny. Právo iniciatívy, ktoré vyplýva priamo z princípu rovnosti, takto zaniká.

Zástancovia „čisto zastupiteľského systému“ obhajujú tento systém dvoma hlavnými argumentmi.

Vynútený mandát nie je mandátom

Najprv treba povedať, že zástancovia „čisto zastupiteľského systému“ tvrdia, že občania odovzdali mandát zvoleným a že zvolení teda majú právo rozhodovať.

V tomto tvrdení však ignorujú fakt, že tento druh uloženého mandátu vytvára vnútorné protirečenie. Legitímny mandát je niečo ako legitímny dar, je možné dať ho iba dobrovoľne. Táto dobrovoľnosť znamená, že občan musí mať možnosť neposkytnúť mandát, ale zvoliť si možnosť priamo sa rozhodnúť prostredníctvom referenda. Vynútený mandát je falošným mandátom.

Toto tvrdenie je možné vysvetliť prostredníctvom analógie. Predstavte si, že v noci vás chytí päť lupičov a chce od vás vašu peňaženku. Dajú vám možnosť vybrať si, ktorému lupičovi peniaze odovzdáte. Z čistej nevyhnutnosti odovzdáte svoje peniaze tomu najmenej nesympatickému z lupičov, ktorého neskôr zhodou okolností zatkne polícia. Potom počas konfrontácie vám páchatel povie: „Ja som vám predsa nezobral peňaženku; slobodne ste sa rozhodli, že mi ju dáte. Koniec koncov, bolo iba na vás, že ste sa rozhodli dať mi ju.“ Zvrátenosť tohto argumentu je do očí bijúca. Áno, mohli ste sa rozhodnúť, či dáte alebo nedáte vašu peňaženku práve tomuto zločincovi. Na druhej strane vás ale ostatní štyria lupiči (spolu s tým, ktorému ste peňaženku dali) nútli, aby ste sa peňaženky vzdali tak či tak – a proti vašej vôli. Bola vám odopretá možnosť slobod-

ne si zvolíť, či si peňaženku ponecháte pre seba. Vymeríme v našej analógii lupičov za politické strany, peňaženku za právo priamo sa zúčastňovať na procese rozhodovania, a získate argument v prospech čisto zastupiteľského rozhodovania. Práve tak ako sloboda rozhodnúť sa, komu odovzdáte peňaženku bola klamlivá, mandát v čisto zastupiteľskom systéme je klamlivým mandátom presne z toho dôvodu, že je vynútený. V tomto kontexte píše Friedrich Nietzsche: „Parlamentarizmus, tzn. oficiálne povolenie mať možnosť zvoliť si z piatich politických hľadísk, je populárne medzi mnohými tými, ktorí by chceli vyzeráť nezávisle a individualisticky v boji za presadzovanie svojich názorov. Napokon však nie je rozdiel medzi tým, či sa stádu vnúti jeden názor, alebo sa mu povolí zastávať názorov päť“ (Nietzsche, 1882, 1999, strana 500).

Pojem „čisto zastupiteľská demokracia“ je vnútorné protirečenie (porovnateľné s termínom „hranatý kruh“) predovšetkým vtedy, keď si väčšina ľudí praje zúčastňovať sa na priamom rozhodovaní. Ak väčšina ľudí chce rozhodovať priamo, čisto zastupiteľský systém je nedemokratický už svojou definíciou, pretože jeho vlastná podstata je v protiklade s vôľou väčšiny (pretože „hranatosť“ predpokladá existenciu rohov a kruh nie je podľa definície hranatý, pretože kruh – vo svojej podstate – nemá žiadne rohy).

Založenie vlastnej politickej strany

Zástancovia čisto zastupiteľského systému sa oháňajú aj druhým argumentom. Hovoria, že každý má ešte stále možnosť založiť vlastnú politickú stranu a uchádzať sa o miesto v parlamente sám.

Tento argument však ignoruje princíp zvrchovanosti ľudí. Zvrchovanosť ľudu sa začína odvíjať od možnosti ľudí určovať, akým spôsobom sa prijímajú rozhodnutia. Je veľmi dobre možné, že väčšina ľudí by sa chcela k niektorým otázkam vyjadrovať priamo, ale iba niekoľko ľudí ašpiruje na miesta poslancov parlamentu. V demokracii je potrebné toto želanie rešpektovať. Ktokoľvek, kto proti želaniu väčšiny vyhlási, že priame rozhodovanie nie je povolené a že ak chcete dosiahnuť zmenu, musíte získať miesto v parlamente, stavia sa do pozície nadradenosti a porušuje zvrchovanosť ľudu. Ak sa ľudia chcú vyjadriť k špecifickým otázkam a nie je im to umožnené, je zrejmé, že ľud v svojich rukách moc nenesie. Ak špička odoprie poskytnúť väčšine občanov žiadajú možnosť priamo rozhodnúť a presadzuje vytvorenie osobnej politickej strany ako „alternatívy“, takto väčšine dáva najavo svoju nadradenosť a iba ťažko sa tu dá hovoriť o nejakej demokracii.

Výskum zaoberajúci sa motiváciou voličského správania sa s istotou ukazuje, že väčšina voličov nevolí preto, že chce poskytnúť niekomu mandát (viď časť 2-2). Väčšina voličov volí strategicky: berúc do úvahy existujúci systém si kladie otázku – ktorý z vodcov vyzerá najmenej nebezpečný? Ak by pri hlasovaní bolo prioritou odovzdanie demokratického mandátu, momentálna nedôvera ľudí voči ich parlamentom – ktorú prieskumy verejnej mienky v celej Európe opakovane potvrdzujú – by bola úplne nevysvetliteľná. V pravom zmysle slova neexistujú žiadni zmocnenci sediaci v parlamente; sú tam vodcovia, ktorí sú zvolení namiesto iných voličmi jednoducho iba preto, že voliči sú v súčasnosti nútení niekoho zvoliť, a tak hlasujú za osobu (alebo stranu), ktorá s najväčšou pravdepodobnosťou spôsobí čo najmenšie škody.

Tam je teda základný rozdiel medzi politickými stranami, ktoré podporujú občianske iniciatívy ohľadne vyhlasovania referend a tými, ktoré sú proti zavedeniu referenda. Odporujúce strany

treba pokladať za strany s mocenskými záujmami. A naopak, iba tie strany, ktoré bezvýhradne podporujú zavedenie záväzných referend podmienených občianskymi iniciatívami, je možné pokladať za autenticky demokratické, teda doslovne, že sa snažia dosiahnuť autentickú formu „moci ľudu“.

Parlament a referendum

Čisto zastupiteľský systém nie je teda možné pokladať za prvý demokratický systém. Tento systém si vyžaduje, a priori, zvolenie špičky prijímajúcej rozhodnutia a otvára priestor možnosti prijímať zákony, ktoré budú v rozpore alebo protiklade s vôľou občanov.

Je však potrebné povedať, že zastupiteľský systém celkom dobre funguje v jednej zvláštnej situácii. Keď veľká väčšina voličov odsúhlasí čisto zastupiteľský systém a ak sa navyše väčšina občanov identifikuje najmä s jednou z existujúcich politických strán, čisto zastupiteľský systém je primerane legitímny (pretože vyjadruje želanie občanov). Toto bol v menšom či väčšom rozsahu prípad v mnohých západných krajinách až do približne šesťdesiatych rokov minulého storočia.

Časy sa však zmenili. Väčšina občanov chce mať možnosť vyjadriť sa v referende a veľká väčšina sa už nestotožňuje bezvýhradne iba s jednou politickou stranou (viď 1-1). Systém politického rozhodovania sa nemení, ale demokratický deficit sa napriek tomu drasticky zväčšuje, pretože v tomto systéme sa naďalej pomaly vytráca možnosť, aby ľudia vyjadrovali svoje spoločenské presvedčenie.

Situáciu je možné riešiť iba zavedením možnosti referenda iniciovaného občanmi. V spojení so zastupiteľským systémom záväzné referendum iniciované občanmi môže poskytnúť systém, ktorý na jednej strane disponuje základnými charakteristickými črtami ľudového zhromaždenia (rovnosť, právo iniciatívy, zásada väčšiny, mandátny princíp) a na strane druhej je použiteľný v modernej spoločnosti. Musíme však prijať niektoré nové zásady, ktoré určia, ako budú vzájomne fungovať a pôsobiť systémy priameho a zastupiteľského rozhodovania. Predovšetkým, ak chceme zachovať základnú výhodu zastupiteľskej demokracie (žiadne ľudové hlasovanie o každej jednotlivéj otázke či probléme), je potrebné, aby občania prejavili aktívny záujem o priame rozhodovanie. Parlament alebo zastupiteľský orgán bude potom mať mandát riešiť všetky tie otázky, pri ktorých občania nevyjadrili svoju vôľu rozhodovať o nich priamo.

V prípade, že skupina občanov chce vyhlásiť referendum o nejakej otázke, musí dokázať, že medzi ľuďmi existuje reálny záujem o priame rozhodovanie o tejto záležitosti. V praxi sa za takýto dôkaz považuje zbierka podpisov použitá pri žiadosti o vyhlásenie referenda. Napr. vo Švajčiarsku sa vyhlasuje referendum na federálnej úrovni, ak o jeho vyhlásenie požiadajú 2 % voličov.

Hierarchia zákonov

Zákon, ktorý bol prijatý v referende, musí stáť na rebríčku dôležitosť vyššie, než zákon prijatý parlamentom. Ďalšie pravidlo hovorí, že nie je možné, aby zákon, ktorý bol odsúhlasený v referende, následne parlament zamietol. Koniec koncov, ak sa referendum koná, znamená to, že ľudia chcú vyjadriť svoje názory na príslušnú záležitosť. V referende je demokratický mandát zverený do rúk voličov, a nie do rúk členov parlamentu.

Vo Švajčiarsku je táto nadradenosť „ľudových“ zákonov zabezpečená na federálnej úrovni tak, že sa zákon takéhoto typu stáva súčasťou ústavy. A pretože švajčiarsku ústavu je možné zmeniť opäť iba prostredníctvom referenda, znamená to, že rozhodnutie ľudu je možné zrušiť iba ďalším rozhodnutím ľudu. Nevýhodou takéhoto usporiadania je, že postupom času sa zo švajčiarskej ústavy stala zvláštna zmes všeobecných ustanovení (takých, ktoré sa v ústavách obvykle vyskytujú) a veľmi špecifických zjednaní (ktoré sa v obvyklých prípadoch nachádzajú v obyčajných zákonoch).

Aké vážne problémy môžu ohľadne spomenutého nastať, si môžeme ukázať na príklade Oregonu. V tomto členskom štáte USA existuje inštitút záväzného referenda zvolávaného z iniciatívy občanov, ale jednoduchou väčšinou má štátny parlament možnosť zrušiť zákony prijaté prostredníctvom referenda. Túto možnosť už parlament aj využil. Napríklad v r. 1988 bola uskutočnená občianska iniciatíva, ktorá sa zaoberala za predĺženie doby odňatia slobody páchatelom násilných trestných činov. Zákon, predložený na uvedenom základe, bol následne odmietnutý zákonodarnou komorou.

Neskôr bola začatá občianska iniciatíva (Opatrenie 33), ktorej snahou bolo predchádzať vyššie spomenutému. Navrhovala:

- zákony vytvorené na základe občianskej iniciatívy je možné zmeniť iba po dobu prvých piatich rokov ich platnosti a aj to iba prostredníctvom ďalšej občianskej iniciatívy;
- po piatich rokoch bude zmena tohto typu zákona možná iba v prípade, že sa za ňu vysloví najmenej 60 % hlasov v oboch zákonodarných komorách (v senáte a snemovni reprezentantov).

Návrh bol však v novembri 1996 tesnou väčšinou zamietnutý.

Stanovenie povinného minimálneho počtu (kvóra) oprávnených voličov

Vzhľadom na mandátny princíp je absurdné stanovovať povinný minimálny počet oprávnených voličov pre priame rozhodovanie. Predpokladá sa, že občania, ktorí sa nezúčastnia na hlasovaní, dali svoj mandát tým, ktorí sa hlasovania zúčastnili. V prípade, že dôjde k zavedeniu povinného minimálneho počtu oprávnených voličov, otvárajú sa dvere pre bojkot akcií iniciovaných menšinami. Predpokladajme napr., že minimálne percento účasti je 40 % a že 60 % všetkých oprávnených voličov chce hlasovať. V rámci skupiny, ktorá chce hlasovať, 55 % podporuje návrh, o ktorom sa bude hlasovať, a 45 % je proti. Oponenti nemajú šancu v referende zvíťaziť ak sa ho zúčastnia, ale v prípade, že zostanú doma, môžu „vyhrať“, pretože celkový počet voličov nedosiahne stanovenú hranicu 40 % a návrh bude zamietnutý napriek tomu, že sa tak stane proti vôli väčšiny (viď 2-3).

Videli sme, že parlamentný mandát je iba odvodenou formou mandátu, ktorým oprávnení voliči disponujú v priamom rozhodovaní. V parlamente pôsobí v priemere iba 0.003 % populácie, ale napriek tomu môže prijímať rozhodnutia. Takže nemá žiaden zmysel zrazu zavádzať minimálne percento zúčastnených oprávnených voličov na hranici 20 alebo 40 % pre ad hoc parlament vytvorený referendum. Omylom v tomto systéme, ktorý počíta so stanovenými hranicami minimálnej účasti je, že ľudí, ktorí zostanú doma, podľa okolností považuje buď za podporovateľov, alebo odporcov daného referenda. V skutočnosti sa títo ľudia rozhodli nevysloviť svoj názor na riešenú otázku a to je nutné rešpektovať.

Napokon by sme ešte mali zdôrazniť, že účasť na voľbách sa nedá porovnávať s účasťou na referende. Vo voľbách sa vo vyhláseniach strán alebo v programoch riešia rôzne druhy problémov a otázok: aktuálne teraz a relevantné na nasledujúce štyri či päť rokov. Referendum rieši iba jednu špecifickú problematiku alebo otázku, takže je logické, že účasť na referende bude nižšia než účasť na voľbách.

Niekedy sa vyslovujú argumenty za stanovenie nízkeho povinného percenta účasti oprávnených voličov práve preto, aby sa dalo vyhnúť prípadnému bojkotu referenda. Tento postoj je však nelogický. Buď je hranica taká nízka, že nie je možné ju nedosiahnuť: v takom prípade sa bezpochyby vyhneme bojkotu – ale zároveň hranica sama o sebe stráca význam, alebo je hranica taká vysoká, že je nepravdepodobné, že sa ju podarí niekedy dosiahnuť: vtedy je bojkot možný. Žiadna tretia možnosť neexistuje.

Je tiež potrebné pamätať na to, že určovanie hranice minimálnej účasti je úplne nemožné pri parlamentných alebo komunálnych voľbách. Keď si tak zoberieme, v prípade, že by sa stanovila hranica minimálnej účasti a nepodarilo sa ju splniť, zákonodarný a správny systém krajiny by bol zablokovaný. Neexistujú žiadne pádne dôvody na udržiavanie požiadavky minimálnej účasti pri referendách, ak sa na druhej strane rovnaká požiadavka nevyskytuje pri spomenutých druhoch volieb. Ak sa od skupiny, ktorá rozhoduje prostredníctvom referenda vyžaduje, aby bola „dostatočne reprezentatívna“, potom rovnaká požiadavka musí platiť a fortiori (ešte striktnejšie) pre parlamentné voľby. Predpokladajme, že hranica povinnej minimálnej účasti je pri referende stanovená na 25 % , ale zároveň pri parlamentných voľbách nie je stanovená žiadna hranica. Referendum, na ktorom sa zúčastní iba 20% oprávnených voličov, bude vyhlásené za neplatné. Ale parlament, ktorý bol zvolený iba 5 % všetkých oprávnených voličov, je oprávnený prijímať „legitímne“ rozhodnutia – teda rozhodnutia vychádzajúce z nepriamej občianskej účasti 5 % – zatiaľ čo zamietnuté referendum sa mohlo pochváliť až 20 % účasťou občanov. Je to nelogické. Navyše mandát získaný parlamentom má omnoho väčší dosah než mandát, ktorý bol udelený voličom tými oprávnenými voličmi, ktorí si zvolili neúčasť na referende. Koniec koncov nikto a nič nemôže dopredu s istotou povedať, aké ďalekosiahle rozhodnutia príjmu členovia parlamentu. V priebehu zasadania parlamentu sa neustále do programu dostávajú nové témy a návrhy zákonov, ktoré sa predtým nedali predvídať.

A nakoniec, niektorí zástancovia stanovenia hranice minimálnej účasti by sa ešte mohli odvolávať na nebezpečenstvo tzv. „zainteresovania“. Majú tým na mysli, že občania by mohli začať hlasovať iba o otázkach a problémoch, ktoré zaujímajú ich vlastnú skupinu. Napríklad v referende o akčnom pláne nakladania s hnojom z fariem, by sa na hlasovaní zúčastnila iba malá časť populácie, ktorá pracuje na farmách.

Táto námietka vychádza z nesprávnej premisy, že ľudia hlasujú iba v prípade, ak ide o ochranu záujmov ich skupiny. Skutočnosť je však odlišná (viď kapitola 6, bod b). V krajinách a štátoch, kde nie je stanovená hranica minimálnej účasti, ako napr. vo Švajčiarsku alebo v Kalifornii, neboli zaznamenané žiadne dôkazy o tom, že by dochádzalo k „zainteresovaniu“. Praktický postup priameho demokratického hlasovania vlastne pôsobí, že akýkoľvek takýto efekt je a priori nepravdepodobný. Napr. počas každého hlasovacieho dňa referenda vo Švajčiarsku sa skoro vždy hlasovalo o niekoľkých referendových otázkach v rovnakom čase. Tieto referendá sa týkajú absolútne rôznorodých otázok a zaoberajú sa problémami

nielen na federálnej a kantonálnej úrovni, ale aj na úrovni samospráv. Ľudí tu teda nevyzývajú, aby sa dostavili k urnám pre jednu úzko zameranú otázku či problém.

Naopak, práve parlamentný systém je vystavený veľkému pokúšaniu „zainteresovania“. Zaujímavé príklady môžeme nájsť aj pri spomenutom akčnom pláne nakladania s hnojom z fariem alebo zákaze reklamy na tabakové výrobky v Belgicku. Ekonomické záujmové skupiny môžu, prostredníctvom svojich kontaktov s malými skupinami „špecializovaných“ členov parlamentu, vyvíjať bezprecedentný tlak na prijímanie rozhodnutí. Priame demokratické rozhodovanie by situáciu a konanie podobných záujmových skupín veľmi sťažilo.

Kvórum v parlamente

Niekedy sa obhaja stánovanie minimálnej hranice účasti voličov na referende porovnaním s kvórum, ktoré sa uplatňuje vo veľkej väčšine parlamentov. Hlasovanie v parlamente je veľmi často platné iba pod podmienkou, že sa na ňom zúčastnilo aspoň 50 % členov parlamentu. Analogicky by hlasovanie voličov mohlo byť platné iba pod podmienkou, že by sa na ňom zúčastnilo minimálne 50 % oprávnených voličov.

Analógia je však nesprávna. Videli sme už, že logicky sa parlament rovná tým, ktorí hlasujú v referende, a teda nedá sa stožňovať s počtom všetkých oprávnených voličov. Člen parlamentu uzavrel s občanmi zmluvu, ktorá platí v súčasnosti: ona či on uzavreli túto zmluvu na dobu určitú, jej predmetom je to, že budú prijímať spoločensky platné rozhodnutia v takom rozsahu, v ktorom sa občania nebudú sami chcieť priamo na rozhodovaní zúčastňovať. Člen parlamentu (poslanec) musí byť teda teoreticky za každých okolností prítomný pri každom hlasovaní parlamentu. Ak sa zámerne nezúčastní hlasovania, porušuje zmluvu, ktorú uzavrel s voličmi. Kvórum 50 % v parlamente je iba chabým odrazom tejto povinnosti poslanca. Nie je to veľmi šťastné zjednanie, pretože nahráva polarizácii medzi väčšinou a menšinou v parlamente. V tomto ohľade je uvedená polarizácia nezlučiteľná so zmluvou, ktorá existuje medzi členmi parlamentnej menšiny a ich voličmi. Ak sú uvedení poslanci súčasťou menšiny, môžu podľa práva vyhlásiť, že ich prítomnosť v parlamente je zbytočná a bezúčelná: za žiadnych okolností nebudú môcť ovplyvniť rozhodnutia. Títo poslanci si nevážia zmluvy, ktoré uzavreli so svojimi voličmi, čo síce nie je ich vlastná chyba, ale výsledok blokovania zo strany ich kolegov z parlamentnej väčšiny. Bolo by lepšie nahradiť 50 % kvórum v parlamente pravidlom, podľa ktorého by neprítomnosť poslanca bola sankcionovaná jeho prepustením a výmenou za nezvoleného kandidáta z inej strany.

Oblasť pôsobnosti referenda

Musí byť možné usporiadať referendum o všetkých otázkach, pri ktorých sa dá prijímať aj rozhodnutie prostredníctvom zastúpenia. Je v rozpore s právom na iniciatívu upierať občanom právo na priame rozhodovanie o istých otázkach. Priame rozhodovanie je však potrebné podriaďiť istým obmedzeniam, ktoré sa vzťahujú rovnako aj na rozhodovanie v zastúpení. V tomto kontexte sú nesmierne dôležité najmä nasledujúce tri body:

Rozhodovanie musí prebiehať na príslušnej úrovni. Napríklad systém sociálneho zabezpečenia nie je možné začať reformovať na úrovni samospráv, alebo rovnako na tejto úrovni nie je možné zakázať výrobu jadrovej energie.

Návrhy, o ktorých sa bude hlasovať, musia byť v súlade so základnými právami a slobodami zakotvenými v ústave a medzinárodných dohovorocho o dodržiavaní ľudských práv.

Na druhej strane musia mať ľudia možnosť zmeniť ústavu prostredníctvom referenda a tiež im musí byť k dispozícii možnosť priamej demokratickej kontroly nad uzatváraním a vstupom do medzinárodných dohovorov. Dohovory musia v každom prípade obsahovať dobu ich platnosti a musia sa dať zrušiť alebo vypovedať. Inak by došlo k neprijateľnému obmedzeniu zvrchovanosti ľudí.

Politická špička má silnú tendenciu, podporenú nedôverou, vyhýbať sa pri istých otázkach prijímaniu rozhodnutí priamou cestou. Tento postoj nájdeme nielen medzi politickými vodcami, ale aj medzi akademickými pracovníkmi a profesormi. Ako príklad by mohlo poslúžiť „Odporúčanie komisie pre politickú obnovu vydané vedeckým výborom“ (2000) určené výboru belgických poslancov, ktorý sa zaoberajú politickou obnovou. V uvedenom odporúčaní sa dočítame, že: „Daňové záležitosti sú vo väčšine krajín vylúčené z ľudového hlasovania; dôvodom je oprávnený strach, že v referende alebo ľudovom hlasovaní by ľudia bez výnimky skoro vždy volili zníženie výdavkov, ktoré musia znášať, ale zároveň by naďalej vyžadovali, aby štát poskytoval rovnaké, alebo dokonca lepšie služby“. Z toho vyplýva, že profesori obhajujú vylúčenie otázok, ktorých hlavný obsah sa týka celkovo alebo čiastočne daňovej problematiky alebo rozpočtu. Ich argument je nielenže protidemokratický, ale je aj nesprávny, keďže sa ani nezmieňujú o jasne protirečiacom príklade, akým je Švajčiarsko. Tu neexistujú žiadne obmedzenia, čo sa týka vyhlasovania referend o daňových záležitostiach a nevidno žiadne negatívne dopady na národný rozpočet (viď tiež kapitoly 5 a 6).

Právo petície

Menšie skupiny občanov (napr. 0,1 % oprávnených voličov, čo vo Veľkej Británii znamená asi 45 000 podpisov) musia mať tiež možnosť zasiahnuť do agendy parlamentu (právo petície), a to aj vtedy, keď nebol zozbieraný dostatočný počet podpisov na vyhlásenie referenda. Je to priamy dôsledok povahy parlamentu ako takého, inštitúcie, kde sa prijímajú rozhodnutia o spoločensky relevantných záležitostiach, o ktorých občania nechcú rozhodovať sami. Už fakt, že niekoľko občanov predloží petíciu z otázky, ktorej sa petícia venuje, robí spoločensky relevantnú záležitosť.

Právo petície a referendum iniciované občanmi sú prepojené v rámci viacetapovej priamej demokratickej procedúry. Občianska iniciatíva začína ako petičná skupina. Ak sa zozbiera napr. 43 800 podpisov, návrh občanov sa dostáva do parlamentu vo forme petície. Ak parlament prijme návrh, iniciatíva sa končí. V inom prípade si občianska iniciatíva môže vynútiť vyhlásenie referenda, ak sa jej podarilo nazbierať vyšší počet podpisov (napr. 2 % všetkých oprávnených voličov, vo Veľkej Británii približne 900 000). Voliči musia byť informovaní o odporúčaníach a úvahách parlamentu, čo bude s istotou tvoriť zásadnú časť spoločenskej debaty. Parlamentu môže byť tiež udelené právo predložiť alternatívny návrh k návrhu občanov. Potom by v referende mali voliči na výber z troch alternatív: status quo, občiansky návrh, alebo parlamentná alternatíva (tento typ systému funguje vo Švajčiarsku a Bavorsku). Takéto opatrenie zaručí, že medzi občanmi a parlamentom bude existovať užšia väzba (viď tiež kapitolu 6, bod e).

2-1: Ľudové zhromaždenie

Ľudové zhromaždenie je jedným z najstarších a najjednoduchších prejavov demokracie.

V Periklesových Aténach (450 až 430 pred Kristom) ľudové zhromaždenie (eklézia) bolo najvyšším orgánom, ktorý schvaľoval zákony a rozhodoval o vojne alebo mieri. Aténske ľudové zhromaždenie nedovoľovalo žiadne zastúpenie, ktoré by prevzalo jeho úlohu alebo právomoc. Princíp rovnosti sa tu zatiaľ neobjavoval. Na ľudovom zhromaždení sa mohli zúčastniť iba „občania“ (vo vtedajšom zmysle slova); otroci mali účasť zakázanú. Za Periklesa žilo v Aténach asi 30 000 občanov, zatiaľ čo otrokov tam bolo 100 000 až 250 000. Hlasy všetkých občanov neboli rovnocenné: úlohu zohrávala najmä veľkosť ich majetku.

Podobné ľudové zhromaždenia sa objavili v stredoveku na mnohých miestach v Európe. Napr. Lecomte (1995, 2003) opisuje praktiky malého belgického mestečka Fosses-la-Ville v čase, keď patrilo do diecézy kniežatstva Liège. Z listiny z 11. decembra 1447 vieme o presnej organizácii miestnej administratívy vo Fosses-la-Ville. Bežné každodenné riadenie mesta zaobstarávala mestská rada, ktorá bola volená raz za rok.

Hlavy rodín obývajúcich mesto sa za týmto účelom zhromaždili pri malej mestskej bráne vo Fosses a jednoduchou väčšinou zvolili členov mestskej rady. Po 15. storočí sa už tieto ľudové zhromaždenia konali v každom okrese, ale systém zostával rovnaký. Volili nielen obyvatelia mesta samotného, ale voliť mohli aj tzv. „bourgeois forains“ (nerezidenti, ktorí však požívali plné občianske práva) z okolitého priľahlého vidieka.

Zhromaždenie občanov sa nazývalo „généralité“. Nielenže bolo v jeho právomoci voliť mestskú radu, ale mohlo priamo riešiť aj niektoré dôležité otázky. Mestská rada nemohla prijímať rozhodnutia sama, ale bola povinná zvolať ľudové zhromaždenie. Lecomte uvádza prehľad nasledujúcich právomocí, ktoré boli výlučným privilegiom „généralité“:

- vydávanie nových nariadení a zákonov,
- predaj a prenájom mestského tovaru a majetku,
- dôležité verejné práce (diela),
- schvaľovanie ročného vyúčtovania,
- vymeriavanie daní.

Zvolávať „généralité“ kedykoľvek, keď bolo potrebné hlasovať o niektorej z otázok patriacej do spomenutých okruhov, bolo veľmi náročné. Povaha práce mestskej rady bola v podstate výkonná: rada bola zodpovedná za dohľad nad prebiehajúcimi záležitosťami, ale nové princípy a zásadné rozhodnutia museli za každých okolností schváliť samotní občania. Lecomte správne prízvukuje kvalitatívny rozdiel medzi priamym demokratickým režimom vo Fosses a dnešným systémom, v ktorom nie občania, ale skôr mestskí poslanci zodpovedajú za prijímanie zásadných: „... Je tu podstatný rozdiel medzi stredovekou mestskou radou vo Fosses a rovnakou mestskou radou dnes. Dnes rada prijíma miestne vyhlášky a stanovuje výšku komunálnych daní. V 14. storočí nič také neexistovalo. Právomoc prijímať miestne zákony bola výlučne v rukách „généralité“, tzn. ľudového zhromaždenia občanov vyzvaných, aby vyjadrili svoje názory na všetky záležitosti, ktoré ovplyvňovali záujmy mestského spoločenstva nad rámec každodennej bežnej administratívy. (Lecomte 2003, strana 154).

Najmenej 85 % švajčiarskych mestských samospráv riadi doteraz ľudové zhromaždenie (Kriesi 1992, strana 113). Na kantónálnej úrovni ľudové zhromaždenie (Landsgemeinde) momentálne existuje iba v Appenzelli a Glaruse. Tieto zhromaždenia fungujú nepretržite už od stredoveku (najstaršie listiny obsahujúce rozhodnutia prijaté Landsgemeinde pochádzajú z r. 1294) a je možné, že historicky vychádzajú zo starogermánskej a škandinávskej tradície „Thing“.

Landsgemeinde kantónu Appenzell Innerrhoden sa stretáva raz ročne na hlavnom trhovom námestí v Appenzelli poslednú aprílovú nedeľu. Na zhromaždení sa môžu zúčastniť všetci občania, ktorí dosiahli 18 rokov (do r. 1992 bol minimálny vek 20). Vo všeobecnosti prichádza 25 až 35 % občanov, ktorí sú oprávnení voliť, čo znamená, že sa tu stretne asi 3 000 ľudí. V prípade, že je na programe riešenie kontroverzných otázok, účasť býva vyššia. Hlasuje sa zdvihnutím ruky, čo niekedy spôsobuje problémy pri „abmehren“ (zistovaní, kto má väčšinu).

Okrem voľby Standeskommission (spravujúcej rady), Landdamman (typ predsedu rady) a Kantonsgericht (kantónneho súdu), sú povinnými bodmi rokovania Landsgemeinde nasledujúce:

- možné zmeny kantónálnej ústavy,
- všetky zákony a novelizácie, ktoré pripravila Grosser Rat,
- všetky návrhy na nové verejné výdavky prekračujúce 500 000 švajčiarskych frankov, alebo opakujúce sa výdavky vo výške najmenej 100 000 frankov ročne po dobu najmenej piatich rokov (Finanzreferendum, od 1976),
- zákony a novelizácie kantónálnej ústavy navrhované občanmi, pričom pre návrh stačí jeden podpis,
- a na žiadosť aspoň jedného občana: akékoľvek rozhodnutie vynaložiť aspoň 250 000 švajčiarskych frankov, alebo aspoň 50 000 švajčiarskych frankov ročne na dobu aspoň päť rokov.

Teda v Appenzelli Innerrhoden nemôže žiadny zákon nadobudnúť účinnosť bez toho, aby ho najprv neodsúhlasilo ľudové zhromaždenie. Na ľudovom zhromaždení má právo prehovoriť každý občan. Čas ani počet hovoriacich nie je obmedzený. V praxi to nespôsobuje problémy, pretože hovoriaci sú štruční, vždy sa vyjadrujú k veci a neopakujú sa (Hutter, 2001; Carlen, 1996).

V rôznych štátoch severovýchodných Spojených štátov amerických existuje podobná administratívna tradícia vychádzajúca z tzv. „Open Town Meetings“ (Otvorené mestské schôdze – „OTM“), ktoré sa dajú vystopovať až do doby „otcov pútnikov“ (Zimmerman 1999). Najvyšší administratívny orgán v komunite nie je volená mestská rada, ale otvorené ľudové zhromaždenie. OTM sa v praxi zvoláva raz za rok. Všetci oprávnení registrovaní voliči z komunity môžu na zhromaždení prehovoriť a majú právo voliť. Zhromaždenie zvoláva „Board of Selectmen“ (Rada poverencov). Je to výbor, ktorého členovia boli vymenovaní na predchádzajúcich zasadaniach OTM a ktorý funguje ako výkonný výbor OTM.

Občania môžu navrhovať jednotlivé body programu rokovania OTM. Je to podmienené: získaním stovky podpisov registrovaných voličov alebo (v malých samosprávach) podpisov jednej desatiny všetkých oprávnených registrovaných voličov. Členovia mestského zastupiteľstva môžu uviesť do programu rokovania body samostatne a zaradiť aj otázky, ktoré vzniesla správa mesta a ďalšie výbory a rady.

Účastníci OTM majú k dispozícii niekoľko odporúčaní. V niektorých mestských samosprávach predchádza samotnému OTM informačná schôdza, na ktorej môžu občania získať podrobné informácie o jednotlivých bodoch programu. V samotných podkladoch občan nájde odporúčania rôznych výborov týkajúce sa jednotlivých záležitostí a otázok, o ktorých sa bude hlasovať. „Mestský konzul“, právnik, ktorý sa špecializuje na legislatívu mestských samospráv, zohráva v rámci OTM dôležitú poradnú úlohu.

Hlasuje sa zdvihnutím rúk alebo postavením sa, ale pri citlivých otázkach sa hlasuje prostredníctvom tajného písomného hlasovania. Jedným z problémov pri písaných hlasovacích lístkoch je časová náročnosť (písanie a počítanie trvá obvykle až ¾ hodiny). Je však potrebné mať k dispozícii aj takúto možnosť, aby sa dalo vyhnúť spoločenskému tlaku pri rozhodovaní o kontroverzných otázkach.

Rozhodnutia OTM je možné zrušiť v referende. V Massachusetts sa vyžaduje získanie podpisov 300 registrovaných voličov a rozhodnutie OTM bude zrušené iba v prípade, keď sa pre jeho zrušenie rozhodne väčšina z minimálne 20 % registrovaných voličov. Za zvláštnych okolností je možné zvolat mimoriadne OTM.

Koľko občanov sa zúčastňuje na mestských schôdzach? Ak chcete voliť v Spojených štátoch amerických, musíte sa ako volič zaregistrovať. Percentá účasti v štyroch štátoch využívajúcich systém OTM sú nasledujúce: Maine: 28,17 %; Vermont: 26,03 %; New Hampshire: 22,60 %; Massachusetts: 11,89 %. V podstate by bolo možné zvýšiť tieto percentá o 10, pretože asi jedna desatina mien na zozname patrí voličom, ktorí sa medzičasom presťahovali. Podľa nového prieskumu uskutočneného Zimmermanom (1999), úroveň účasti podľa všetkého závisí od veľkosti komunity. V komunitách, kde žije menej než 500 obyvateľov, sa obvykle zúčastňuje viac než jedna tretina z nich. V mestách Connecticutu s viac než 20 000 obyvateľmi je účasť okolo 1 % (Zimmerman strana 165; údaje za rok 1996). Veľmi nízka účasť je aj v komunitách, kde majú mestské schôdze iba minimálne právomoci.

Zimmerman (str. 173 až 174) prostredníctvom ankety zisťoval medzi mestskými úradníkmi ich názor na kvalitu debaty vedenej na OTM. V Massachusetts 82 % ju zhodnotilo ako „vynikajúcu“ alebo „dobrú“, 16 % ako „primeranú“ a 2 % ako „pochybnú“. Zimmerman ich tiež požiadal, aby zhodnotili kvalitu rozhodnutí. V Massachusetts 86 % úradníkov považovalo kvalitu rozhodnutí za „vynikajúcu“ alebo „dobrú“, 14 % za „primeranú“ a 1 % za „pochybnú“. V ostatných štátoch sa údaje veľmi blížila spomenutým.

V juhobrazílskom meste Porto Alegre funguje od roku 1989 nový systém prípravy mestského rozpočtu prostredníctvom priameho hlasovania ľudových zhromaždení (Abers, 2000). Tento systém zaviedla ľavicová strana Partido dos Trabalhadores (Strana pracujúcich), ktorá zvíťazila vo voľbách v r. 1988. Na ľudových zhromaždeniach rezidenti stanovujú priority verejných investícií a potom si zvolia zástupcu, ktorý na vyššej úrovni – okresnej aestskej – organizuje a sleduje plnenie rozhodnutí dosiahnutých v spolupráci s mestskými službami. Okrem miestnych ľudových zhromaždení sa konajú aj tematické schôdze zamerané napr. na „vzdelávanie“ alebo „hospodárenie a dane“.

Ľudové zhromaždenia sú veľmi živou formou priamej demokracie a na miestnej úrovni sa dajú veľmi dobre realizovať. Treba však zdôrazniť, že ľudové zhromaždenie má v porovnaní s referendom mnohé nevýhody. Najzásadnejšou základnou námietkou je absencia tajného hlasovania. Okrem toho ľudové zhromaždenie si vyžaduje úsilie vzťahujúce sa na jeden špecifický čas, a teda sa ľahko môže stať, že niektorí voliči sa práve vtedy nebudú môcť na ňom zúčastniť.

2-2: Bojkot vyplývajúci z určenia minimálneho percenta povinnej účasti oprávnených voličov

Komunálne referendá v Nemecku sú dôkazom toho, ako deštruktívne môže pôsobiť stanovenie minimálneho percenta účasti voličov.

V Bádensku-Württembersku sa komunálne referendum začalo používať už v r. 1956 (v ostatných spolkových republikách až v 90-tych rokoch minulého storočia). Bádenská legislatíva je však veľmi reštriktívna. Jedným z najvážnejších obmedzení je pravidlo týkajúce sa kvóra: v prospech občianskeho návrhu sa musí vyjadriť najmenej 30 % všetkých oprávnených voličov, inak je referendum neplatné.

Toto pravidlo prikladá väčšiu váhu hlasom oponentov iniciatívy, než hlasom jej podporovateľov, pretože „nevoliči“ spomedzi radov občanov, ktorí sa rozhodli nezúčastniť sa, sa vlastne počítajú za tých, ktorí volili proti návrhu a vlastne rozširujú rady oponentov iniciatívy.

Referendum v Reutlingene (1986) o vybudovaní protiletkeckého krytu je toho výstižnou ilustráciou. Mestské zastupiteľstvo (väčšina poslancov z CDU) sa 20. marca 1986 rozhodlo vybudovať kryt civilnej obrany. Okamžitou reakciou bolo založenie občianskej iniciatívy, ktorú podporovali medzi inými aj „zelení“ a SDP a 18. apríla predložili mestskému zastupiteľstvu hácky s dostatočným počtom podpisov na vypísanie komunálneho referenda o tejto otázke.

Mestské zastupiteľstvo a CDU začali zámerný bojkot tejto iniciatívy. Systematicky odmietali zúčastňovať sa na akýchkoľvek diskusných večeroch a podobných podujatiach. Posledný týždeň pred hlasovaním CDU náhle prerušila svoje mlčanie reklamou a pamfletom, ktorý bol distribuovaný ako príloha k novinám a obsahoval medzi iným aj podpis primátora. Očividne podnecoval k bojkotovaniu hlasovania: „... profesionáli a chladné hlavy musia teraz konať rozumne – namiesto je nie emocionálne, ale rozumné volebné správanie sa. Takže nasledujúcu nedeľu môžete ostať doma; koniec koncov, veď sa máte vyjadriť iba k stavbe krytu. Aj vtedy, ak nepôjdete voliť, vyjadrite súhlas s rozhodnutím mestského zastupiteľstva. Už dlhé roky vo voľbách prejavujete CDU svoju dôveru. Môžete nám dôverovať aj v tejto otázke.“

Výsledkom bolo, že na hlasovaní sa zúčastnilo iba 16 784 z celkového počtu 69 932 registrovaných voličov, pričom iba 2 126 hlasovalo za stavbu krytu. Občianska iniciatíva stroskotala na 30 % hranici napriek faktu, že iba 3,4 % voličov sa vyjadrilo za stavbu krytu. Pravidlo kvóra v podstate umožnilo malej menšine obyvateľov, aby porazila veľkú väčšinu. Rôzne ďalšie samosprávy v Bádensku-Württembersku usporiadali komunálne referendá o podobných plánoch na

budovanie krytov. Celkovo bola veľká väčšina obyvateľstva proti budovaniu takýchto zariadení, ktoré ľudia považovali za nepotrebné. (Prieskum mienky ukázal, že 70 % obyvateľov Bádenska-Württemberska bolo proti stavbe krytov.) V Nürtingene, obci blízko Reutlingenu, vznikla tiež podobná občianska iniciatíva proti výstavbe krytu. Miestna CDU tu ale referendum nebojkotovala. Výsledkom bolo, že 57 % oprávnených voličov sa zúčastnilo na referende a 90 % voličov sa vyjadrilo proti stavbe krytu. Občianska iniciatíva bola teda v tomto prípade úspešná. V ďalšej obci, Schrambergu, občianska iniciatíva proti plánom vybudovať kryt bola tiež úspešná, a to aj napriek pokusom CDU o jej bojkot. Znenie textu výzvy CDU na bojkot iniciatívy predčasne uniklo, takže odporcovia stavby krytu mali čas reagovať a uskutočniť protimanéver. Miestne noviny uverejnili kritiku výzvy CDU na bojkot. Napokon sa na referende v Schrambergu zúčastnilo 49,25 % všetkých oprávnených voličov, 88,5 % voličov sa vyslovilo proti stavbe krytu a 30 % hranicu účasti sa podarilo dosiahnuť.

Bojkot je možné organizovať aj po organizačnej línii. Veľmi dobrým príkladom by mohlo byť mesto Neuss, kde sa 3. septembra 1995 konalo úplne prvé komunálne referendum v Severnom Vestfálsku. Témou referenda bolo vybudovanie hotela v blízkosti radnice, čo by znamenalo likvidáciu časti mestskej zelene. Väčšinou CDU sa podarilo, že verejné hlasovanie stroskotalo, pretože občania nesiahli povinnú 25 % účasť. Je všeobecne známe, že ak sa referendá vo veľkých mestách týkajú plánov výstavby v jednom špecifickom okrese, bude hlasovať iba relatívne málo ľudí, pretože nemajú pocit, že sa ich záležitosť bezprostredne týka alebo majú dojem, že nemajú dostatok informácií, nepoznajú miestnu situáciu, a teda nevedia ju ani primerane posúdiť (napr. referendum v Antverpách o vzhľade mestského námestia v Ekeren pritiahne iba minimum voličov z južnej časti mesta alebo z Hoboken, pretože väčšina ich obyvateľov možno ani nikdy osobne na námestí v Ekeren nebola). Mestské zastupiteľstvo v Neuss použilo na odradenie voličov sériu opatrení. Nebolo možné hlasovať poštou (napriek tomu, že v komunálnych voľbách až 15 % hlasov bolo odovzdaných prostredníctvom pošty). Namiesto 100 hlasovacích miestností, ktoré boli k dispozícii pri komunálnych voľbách, bolo pre referendum otvorených iba 30 miestností. Výsledok: na referende sa zúčastnilo iba 18,5 % oprávnených voličov. I keď je pravda, že 80 % sa vyslovilo proti plánu mestského zastupiteľstva vybudovať hotel, nepodarilo sa dosiahnuť minimálnu povinnú hranicu a občianska iniciatíva bola takto neplatná.

V Belgicku bol 10. apríla 1995 prijatý zákon, ktorý umožňoval usporiadanie nezáväzných a nepovinných referend na komunálnej úrovni. Hranica povinnej účasti bola stanovená na 40 % všetkých oprávnených voličov. Ak sa na referende zúčastní menej než 40 % oprávnených voličov, hlasovacie lístky budú zničené bez počítania.

Napriek tomu, že referendá boli nepovinné a nezáväznú, bola pre ich platnosť stanovená príliš vysoká hranica povinnej účasti (40 %), čo viedlo k vzniku iniciatív v mnohých mestách. V r. 1996 v samosprávach Genk a As v Limburgu občania požiadali o vyhlásenie referenda o stavbe obchodného komplexu na mieste opustenej bane. V As sa mestské zastupiteľstvo rozhodlo, že nevyhlási referendum, ale v Genku sa 13. októbra 1996 hlasovalo. Dostavilo sa iba 37,47 % oprávnených voličov a v mene belgickej demokracie neboli hlasovacie lístky spočítané, ale zničené. Organizácie

združujúce strednú triedu spolu s jednou ultraľavicovou stranou vyzývali občanov, aby sa hlasovania nezúčastnili. A tak sa hneď prvé referendum usporiadané podľa nového zákona stalo obeťou úspešnej výzvy o jeho bojkotovanie.

V Gente sa 14. decembra 1997 konalo referendum iniciované občanmi o plánoch mestského zastupiteľstva ohľadne výstavby tzv. Belfortského parkovacieho domu v centre mesta. Mesto sa vopred rozhodlo, že výsledok referenda bude považovať za záväzný, ale SP a VLD, ktoré v Gente tvoria väčšinovú koalíciu vyzvali voličov, aby hlasovanie bojkotovali. V tomto prípade bol bojkot neúspešný, ale iba veľmi tesne, pretože na referende sa zúčastnilo 41,12 % všetkých oprávnených voličov a 95 % z nich hlasovalo proti parkovaciemu domu.

V Sint-Niklaas sa 28. júna 1998 konalo referendum o stavbe podzemného parkoviska. Podobne ako v Gente, hranicu sa podarilo splniť len tak-tak: dostavilo sa 40,28 % všetkých oprávnených voličov. Z nich 92 % hlasovalo proti parkovisku. Hlasovanie bolo veľmi prekérne, pretože najväčšia politická strana v Sint-Niklaas, kresťanskí demokrati CVP a miestna NCMV (obchodnícka organizácia) vyzývali ľudí, aby sa na referende nezúčastnili. "Referendum je veľmi zlý recept na riešenie problémov. Ktokoľvek bude hlasovať za iba zabezpečiť, že tí, ktorí budú hlasovať proti, dosiahnu 40 % hranicu povinnej účasti. Kto chce hlasovať za, urobí lepšie, ak zostane doma," podľa miestneho predsedu CVP Juliana Vergeylena (noviny *Gazet van Antwerpen*, 17. jún 1998). Vodca socialistov Freddy Willockx, sa vyjadril: „Problémom je, že pre výzvu CVP na bojkot sme nezískali skutočný obraz o tom, čo ľudia naozaj chcú – 70 až 80 % voličov v Sint-Niklaas bolo proti stavbe parkoviska, ale nikdy sa to už presne nedozvieme“ (*Gazet van Antwerpen*, 29. jún 1998).

Napriek tomu, že následne došlo k zníženiu hranice povinnej účasti (a zvýšeniu minimálneho počtu podpisov potrebných na vyhlásenie referenda) po týchto a ďalších pochybných skúsenostiach, vzniká už iba veľmi malý počet občianskych iniciatív.

Najnovšími zvrátenými príkladmi nám môže poslúžiť Taliansko. V r. 1999 18. apríla bolo vypísané referendum o reforme volebného systému. Reformy podporovala väčšina politických strán; na referende sa zúčastnilo 49,6 % všetkých oprávnených voličov a 91 % hlasovalo za reformy. Ale voliči sa snažili nadarmo: pretože sa nepodarilo dosiahnuť 50 % hranicu minimálnej účasti, k reformám nedošlo. Zaujímavá skutočnosť: na juhu talianska mafia aktívne vyzývala na bojkot referenda a 40 % účasť na juhu Neapola bola hlboko pod celonárodným priemerom. Mafia sa rozhodla, že ich kandidáti sú ľahšie volení prostredníctvom doterajšieho volebného systému a zmanipulovala účasť na referende tak, že mafia vyhrala voči viac než 90 % občianskej väčšine.

Nanešťastie sa podobné kampane objavujú v Taliansku pravidelne. Posledným príkladom je referendum usporiadané 12. a 13. júna 2005, v rámci ktorého sa hlasovalo o štyroch návrhoch na liberalizáciu veľmi reštriktívneho zákona o asistovanom oplodnení. Za podpory pápeža Benedikta XVI. hlava talianskych biskupov kardinál Ruini, s menom primeraným tomuto prípadu, aktívne vyzýval občanov na bojkot. "Kardinál Ruini považuje neúčast na referende za najlepší spôsob odmietnutia návrhov. Referendum bude platné iba vtedy, ak sa na ňom zúčastní viac než polovica oprávnených

voličov. Vzhľadom na fakt, že je zistené, že voliči, ktorí by sa vyjadrili v referende za sú vo väčšine, hlasovaním proti by katolíci iba pomohli dosiahnuť minimálnu požadovanú účasť a proti svojej vôli posilnili tábor hlasujúci za návrhy, toto bolo dôvodom výzvy, ako uviedla spravodajská internetová stránka KatholiekNederland.nl:

(http://www.katholieknederland.nl/actualiteit/2005/5/nieuws_568842.html). A Ruiniho stratégia slávila úspech: účasť nedosiahla požadovanú hranicu a referendum bolo neplatné.

Tieto príklady nás vedú k jednoduchému záveru: stanovovanie hraníc minimálnej povinnej účasti je absolútne nesprávne. Hranice znamenajú, že hlasom odporcov a podporovateľov iniciatív sa pripisuje váha, ktorá im popravde nepatrí, provokujú výzvy na bojkotovanie a negujú úlohu mandátu v priamom rozhodovaní.

2-3: Frans van den Enden

Dlhú dobu sa verilo, že holandský filozof Spinoza bol ten, čo dal prvé základy demokracie – suverenita ľudu a radikálna sloboda vyjadrovania sa. Toto ho zaradilo ako typického predstaviteľa toho, čo historik Jonathan Israel (2002) nazval „radikálne osvietenectvo“. Niektorí zo známych ľudí, ktorí sú pokladaní za klasických predstaviteľov racionálnej doby – Newton, Locke, Montesquieu – sú vskutku reprezentantmi umiernennej racionálnej doby. Lockeho myšlienky sú predstaviteľom tejto umiernennej racionálnej doby. Žiadal toleranciu a slobodu vierovyznania pre všetkých kresťanských veriach, ale nie pre ateistov – pretože by to mohlo znamenať odmietnutie morálnych zásad – a tiež nie pre katolíkov, pretože uznávali zahraničnú autoritu – pápeža. Zaujatost umiernennej racionálnej doby bola v protiklade k „radikálnemu osvietenectvu“ a toto muselo pôsobiť skryte.

V roku 1990 však expert na Spinozu Wim Klever objavil, že Spinoza si vskutku vypožičal idey od svojho tútora Francisca van den Endena (1602-1674). Van den Enden pochádzal z Antverp, neskôr odišiel do Amsterdamu, kde založil malú súkromnú školu, kde učil tiež Spinozu. Klever zistil, že Van den Enden bol autorom dvoch revolučných, anonymne vydaných kníh: „Kort Verhael Van Nieuw Nederlands“ (Krátky opis nového Holandska, 1662) a „Vrije politieke stellingen“ (Slobodné politické návrhy, 1665, znovu vydané Kleverom v roku 1992).

Van den Enden bol prvý, kto požadoval politickú rovnosť „medzi viacej a menej inteligentnými ľuďmi, viacej a menej bohatými ľuďmi, mužským a ženským rodom, vládcami a podriadenými, atď.“ Van den Enden jednoznačne uviedol, že politická rovnosť neznamená „prispôsobenie sa“. Argumentoval, že každá ľudská bytosť je unikátna so svojím osobitným talentom a vlastnosťami a politická rovnosť neznamená ich zmenu. Rovnosť poskytuje slobodu.

Zákony musia poskytnúť každému priestor na rozvoj, na vyjadrovanie sa a na myslenie rovnako – na čo použil Van den Enden pojem „rovná sloboda“. Sformuloval zásadu suverenity ľudu pomocou najsilnejších slov. Varoval – správne, ako môžeme teraz vidieť – pred vznikom politickej triedy, ktorá by mohla slúžiť svojim vlastným záujmom. Van den Enden argumentoval, že ľudia sú najlepšie schopní prijať politické rozhodovania a veril, že verejné zhromaždenia sú najlepšou formou na jeho dosiahnutie. Van den Enden poznamenal, že ako výsledok spoločného posudzovania a rozhodovania v takýchto zhromaždeniach poznanie ľudí a ich politická skúsenosť výrazne narastie. Obmedzil pojem „ľud“ v tejto súvislosti: iba ľudia, čo sa vedia o seba postarať, boli oprávnení voliť. Muži a ženy, ktorí to nie sú schopní urobiť, by nemali mať prístup na verejné zhromaždenie (v tomto rozsahu jeho teória rovnosti bola nesúrodá). Na prvom zhromaždení, uvádzal, občania by mali spáliť všetky doterajšie usmernenia a zákony, ktoré dávajú osobitnú moc, alebo výhody šľachte a cirkvi. Veril, že takéto originálne spoločenstvá s priamou demokraciou (vtedy iba mestá) by mohli vstúpiť do federálnych zväzkov navzájom. Toto všetko ho určuje pravdepodobne za prvého teoretika priamej demokracie. Van den Enden tiež žiadal slobodné nosenie zbraní občanmi tak, aby iní vládcovia ich nemohli obrat o ich demokratické práva.

Van den Enden považoval demokraciu za priamo prepojenú so slobodným kultúrnym životom. „Najhoršou vecou v štáte je to, že nie je nechaná žiadna sloboda ľuďom, aby mohli vyhlásiť čokoľvek, čo tak hodnotia, že je v najlepšom verejnom záujme...“. Nesmú byť dané žiadne prekážky nikomu, ani cudzincom, pokiaľ ide o osobný názor alebo náboženské záležitosti. Van den Enden tiež žiadal zásadu vzájomnej solidarity vo vzťahu k fyzickým potrebám ľudí. Centrálné pre jeho presvedčenia bolo právo na prácu. Štát poskytuje štátnu príslušnosť de facto všetkým, čo sa narodili v rámci jeho hraníc; čo je zdôvodnené, iba ak štát poskytuje rovnakú úroveň výhod všetkým jeho príslušníkom. Žiadal zavedenie sociálnych a zdravotných ustanovizní a dôrazne odmietol „ponížovanie poskytovaním almužny“ bohatými ľuďmi a cirkvou.

Skoro 125 rokov pred francúzskou revolúciou Frans van den Enden vyložil svoju známu trojicu ideálov: sloboda, rovnosť a bratstvo. Ale zatiaľ čo francúzski revolucionári vytvorili túto požiadavku v úplne neoddeliteľnej podobe, van den Enden do nej vložil viacej súdnosti: spojil slobodu s kultúrnym životom (sloboda vyjadrovania sa a viery), rovnosť v politickom a právnom systéme a solidarita s ľuďmi v ich hmotnej potrebe (pozri tiež kapitolu 3).

Van den Enden sa neskôr presťahoval do Paríža, kde bol zatknutý za zapojenie sa do úkladov proti Ludovítovi XIV. a 27. novembra 1674 bol popravený obesením na námestí Bastily. Ak porovnáme obsah jeho „Slobodných politických návrhov“ so situáciou dnes, je jasné, že väčšina cieľov naformulovaných van den Endenom temer pred tri a pol storočiami stále čaká na to, aby boli realizované.